

The Formal and Substantive Effects of the Supreme Court's Uniform Procedure Decision No. 794 on Bank Partnership Contracts in Iran

Hossein Qaed Rahmati¹

Received: 29 June 2025

Azizollah Fahimi²

Reception: 13 August 2025

Hossein Javar³

Abstract:

The basis for issuing uniform procedures decisions by the Supreme Court is either based on the courts' differences in interpreting formal laws or on the courts' different interpretations of substantive laws, which ultimately, in line with Article 471 of the Code of Criminal Procedure, leads to the issuance of a uniform procedure decision. In the field of banking litigation and banking law in Iran, uniform procedure decision No. 794 is undoubtedly the most important decision issued in the history of uniform procedure decisions by the Supreme Court. It is not an exaggeration to say that banking litigation and the judicial practice of Iranian courts in handling these claims have been divided into two historical periods before the issuance of decision 794 and the period after the issuance of this decision. In the classification of the Supreme Court's unanimous decisions based on formal or substantive decisions, unanimous decision No. 794 can be considered a substantive unanimous decision, but with a closer look at this decision, it must be said that the formal and procedural effects of unanimous decision No. 794, if greater than its substantive effects, will not be less. In other words, in a more precise classification, unanimous decision No. 794 can be classified as one of the two-faced decisions of the Court (formal and substantive). In fact, this decision can be considered the most practical and procedural decision issued in the history of the Supreme Court, which has had a visible impact on the handling of banking lawsuits in the courts. Keywords: Unified Procedure Decision No. 794, Banking Contracts, Banks' Partnership Contracts, Cancellation of Interest Rates

---

¹PhD Student of Private Law, Tehran University of Justice, Tehran, Iran

²Professor of Law, Qom University, Qom, Iran (Corresponding Author)

³Associate Professor, Department of Private Law, Farabi College, University of Tehran, Tehran,

<http://doi.org/10.30510/pscci.2025.532896.1309>

آثار شکلی و ماهوی سیاست رای وحدت رویه ۷۹۴ دیوان عالی کشور بر عقود مشارکتی بانک‌ها در ایران

حسین قائد رحمتی ^۱ ID تاریخ دریافت: ۱۶/۰۴/۱۴۰۴

عزیزالله فهیمی ^۲ ID تاریخ پذیرش: ۲۲/۰۵/۱۴۰۴

حسین جاویر ^۳ ID

چکیده

مبنای صدور آرای وحدت رویه دیوان عالی کشور یا بر اساس اختلافات محاکم در تفسیر قوانین شکلی می‌باشد و یا ناشی از برداشت‌های متفاوت دادگاه‌ها از قوانین ماهوی بوده، که در نهایت و در راستای ماده ۴۷۱ قانون آیین دادرسی کیفری منتهی به صدور رای وحدت رویه می‌گردد. در حوزه دعاوی بانکی و حقوق بانکی ایران، بدون تردید رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ مهم‌ترین رای صادره در تاریخ آراء وحدت رویه دیوان عالی کشور به شمار می‌آید. گزاف نیست که اگر گفته شود که دعاوی بانکی و رویه قضایی محاکم ایران در رسیدگی به این دعاوی به دو دوره تاریخی قبل از صدور رای ۷۹۴ و دوره بعد از صدور این رای تقسیم گردیده است. در تقسیم بندی آراء وحدت رویه دیوان عالی کشور بر اساس آراء شکلی یا ماهوی دیوان، رای وحدت رویه ۷۹۴ را می‌توان یک رای وحدت رویه ماهوی به شمار آورد اما با نگاه دقیق‌تر به این رای، باید گفته شود که تاثیرات شکلی و آیینی رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ چنانچه بیشتر از آثار ماهوی آن باشد، کمتر نخواهد بود به بیان دیگر در تقسیم‌بندی دقیق‌تر می‌توان رای وحدت رویه ۷۹۴ را جز آراء دو وجهی دیوان (شکلی و ماهوی) قلمداد نمود. در واقع می‌توان این رای را، کاربردی‌ترین و رویه سازترین رای صادره در تاریخ دیوان عالی کشور دانست که تاثیرات مشهودی بر رسیدگی دعاوی بانکی محاکم داشته است.

واژگان کلیدی: رای وحدت رویه شماره ۷۹۴، قراردادهای بانکی، عقود مشارکتی بانک‌ها، ابطال نرخ سود

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه عدالت تهران، تهران، ایران hoseingh910@gmail.com

دانشیار حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول) Aziz.Fahimi@yahoo.com

دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده‌های فارابی دانشگاه تهران، تهران، ایران hjavar@ut.ac.ir

تا قبل از رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴، در قراردادهای منعقدشده بین بانکها و مشتریان، برخی بانکها نرخ سود بالاتر از نرخ مصوب شورای پول و اعتبار را اعمال می‌کردند. به همین دلیل، پس از بروز اختلاف در محاکم دادگستری، برخی دادگاهها حکم به عدم جواز دریافت نرخ مازاد می‌دادند، درحالیکه برخی دادگاههای دیگر، معتقد بودند که؛ چون مصوبات شورای پول و اعتبار امری است، بنابراین طرفین حق تعیین نرخ سود بالاتر از آن را ندارند. در خصوص علت و مبنای صدور رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ دیوان عالی کشور باید گفته شود که: اختلاف دیدگاه محاکم دادگستری در صدور آرای متعارض و عدم وجود رویه واحد قضایی در رسیدگی به دعاوی بانکی و تحمیل شروط غیرمنصفانه بر مشتریان و تسهیلات گیرندگان بانکها و در نهایت خواست و تاکید ریاست وقت قوه قضاییه، مبنی بر اینکه از این پس، محاکم قضایی به بانکها اجازه نخواهند داد بیش از نرخ مصوب شورای پول و اعتبار مطالبه کنند. این بیان به این معنا بود که بانکها تنها در صورت توافق طرفین می‌توانند نرخ بالاتر دریافت کنند، اما دستگاه قضایی ضامن اجرای مصوبات فراتر از این حد نخواهد بود، سرآغاز صدور مهمترین رای وحدت رویه دیوان عالی کشور، در حوزه حقوق بانکی گردید بدین نحو که، پس از این اتفاقات، معاون وقت دیوان عالی کشور و مسئول رسیدگی به آرای متعارض در این زمینه (از جمله پرونده‌های مربوط به مازندران و لرستان) بودند، تحقیقاتی انجام دادند و گزارش جامعی تهیه کردند. این گزارش به دیوان عالی کشور ارائه شد و نهایتاً منجر به صدور رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ مورخ ۱۳۹۹/۵/۲۱ هیأت عمومی دیوان عالی کشور گردید که بیان می‌دارد (مستفاد از مواد ۱۰، ۱۱، ۱۴ و ۳۷ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱/۴/۱۸ با اصلاحات و الحاقات بعدی و ماده ۲۰ قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲/۶/۸ با اصلاحات بعدی و ماده واحده قانون تأسیس بانکهای غیردولتی مصوب ۱۳۷۹/۱/۲۱ و دیگر مقررات مربوط، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران تنظیم‌کننده نظام پولی و اعتباری کشور و ناظر بر حسن اجرای آن است و مصوبات بانک مذکور راجع به حداقل و حداکثر سهم سود بانکها و مؤسسات اعتباری اعم از دولتی و غیردولتی جنبه آمره دارد. بنا به مراتب و با عنایت به ماده ۶ قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹، شرط مندرج در قرارداد اعطای

تسهیلات بانکی نسبت به سود مازاد بر مصوبات مذکور باطل است. بر این اساس رأی شماره ۰۵۸۰ - ۱۳۹۸/۱/۶ شعبه اول دادگاه تجدیدنظر استان لرستان که با این نظر مطابقت دارد به اکثریت قریب به اتفاق آراء صحیح و قانونی تشخیص داده می‌شود. این رأی طبق ماده ۴۷۱ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی، در موارد مشابه برای شعب دیوان عالی کشور و دادگاهها و سایر مراجع، اعم از قضایی و غیر آن لازم‌الاتباع است). بنابراین با توجه به اینکه در حال حاضر ۱۲ نوع عقد در بانکها استفاده می‌شود که بر سه قسم عقود مشارکتی و عقود غیرمشارکتی یا مبادله‌ای و قرض الحسنه قابلیت تقسیم دارند.

پس از صدور رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴، مشکلات و اختلافات متعددی در تفسیر رأی به وجود آمد. اولین مسئله این است که رأی شماره ۷۹۴ شامل قراردادهای مشارکتی نیز می‌شود یا فقط در مورد قراردادهای مبادله‌ای اعمال می‌گردد؟ سؤال دوم این بود که آیا این رأی شامل کسانی می‌شود که قبلاً مطالبات خود را (به صورت اختیاری یا قهری) تصفیه کرده‌اند، چه در دادگاه، چه در ثبت اسناد یا در خود بانک می‌گردد یا خیر؟ همچنین این بحث مطرح شد که آیا کل قرارداد باطل است یا فقط بخشی که مربوط به سود مازاد است؟ به منظور پاسخ به سؤالات مذکور تسری رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانکها و با عنایت به مبانی نظری استخراج شده از رأی وحدت رویه تأثیر شکلی و آیینی این رأی بر عقود مشارکتی شامل صلاحیت محاکم و خواهان و خواننده دعوا و خواسته و بهای آن و ایرادات دعوی مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین، تأثیر ماهوی رأی ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانکها مورد تفسیر قرار خواهد گرفت.

شمول و تسری رأی وحدت رویه ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانکها:

در خصوص تسری رأی وحدت رویه ۷۹۴ بر عقود بانکی در ابتدا باید اقسام عقود بانکی به تفصیل مورد شناسایی قرار گیرد و ویژگی‌های هر یک از این عقود تبیین شود و سپس در مرتبه بعدی، بحث اعم یا آخص بودن رأی وحدت رویه ۷۹۴ و امکان تسری به عقود مشارکتی مورد مطالعه و مذاقه قرار گیرد.

❖ عقود بانکی

مبنای تقسیم‌بندی عقود و تسهیلات اعطایی بانکها بر اساس عناوین فصل دوم و سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا می‌باشد که قراردادهای

بانکی، مهمترین قسمت از فعالیتهای بانکی را تشکیل می‌دهد. در عقود بانکی دخلت قانون‌گذار و نهاد مهم پولی و بانکی هر کشور یعنی بانک مرکزی در تعیین حدود و قلمرو شرایط قراردادهای بانکی بسیار چشمگیر است. به طور کلی باید گفت؛ عقود بانکی بر دو نوع عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی تقسیم می‌شوند. عقود مبادله‌ای عقود با بازدهی ثابت هستند که نرخ سود تسهیلات در قالب آنها می‌تواند نرخ ثابتی باشد. فروش اقساطی، جعاله، اجاره به شرط تملیک و قرض الحسنه جزء این عقود محسوب می‌شوند اما در عقود مشارکتی، کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی (تولیدی، تجاری یا خدماتی) را تأمین می‌کند و در نهایت، در انتهای فعالیت، مطابق قرارداد فی مابین با صاحبکار اقتصادی، سود حاصل از این فعالیت را تقسیم می‌نماید.

❖ عقود مشارکتی بانکها

عدم تعریف مشترک از عقود بانکی و نبود یک تعریف جامع و مشترک از عقود بانکی بین اقتصاددانان، حقوق‌دانان و فقها منجر به ابطال بسیاری از قراردادهای بانکی در دستگاه قضایی شده است. قانونگذار عقود مشارکتی بانکها را تعریف نکرده است و اما براساس ماده ۷ قانون عملیات بانکی بدون ربا(بهره) مصوب ۱۳۶۲ که بیان می‌دارد(بانکها می‌توانند، به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش فعالیت بخش‌های مختلف تولیدی و بازرگانی و خدماتی قسمتی از سرمایه و یا منابع مورد نیاز این بخشها را به صورت مشارکت تأمین نمایند)، می‌توان عقود مشارکتی بانکها را اینگونه تعریف نمود: عقود که بر پایه درآمیختن سهم‌الشرکه نقدی و غیرنقدی بانک و مشتری حقیقی یا حقوقی بر طبق قرارداد و به صورت مشاع و به منظور انتفاع طرفین محقق می‌گردد. موارد اعطای تسهیلات مشارکتی در بخشهای تولیدی شامل(صنعتی و معدنی و کشاورزی و مسکن) یا بخش بازرگانی شامل (داخلی و صادرات و واردات) و بخش خدماتی می‌باشد که هدف از عقود مشارکتی بانکها قابل پرداخت در بخش‌های تولیدی یا بازرگانی و یا خدماتی، گسترش فعالیت بخش‌های مختلف تولیدی، بازرگانی و خدماتی خواهد بود. عقود مشارکتی به پنج دسته تقسیم می‌شوند: مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مزارعه و مساقات.

از مهمترین ویژگی های عقود مشارکتی بانکها می توان موارد زیر را نام برد که:

- ✓ عقود مشارکتی جز عقود جایز می باشد
- ✓ در عقود مشارکتی، هر نوع هزینه ای با توافق طرفین قابل قبول بوده و می تواند در قرارداد قید شود
- ✓ فروش اقساطی سهم شرکت بانک در مشارکت مدنی تولیدی، صنعتی، معدنی، کشاورزی و احداث مسکن و ساختمان و همچنین طرح های جدید خدماتی در زمان خاتمه قرارداد امکان پذیر است
- ✓ سرمایه مشارکت مدنی، متشکل از نقدی و غیر نقدی است و می تواند به دفعات پرداخت گردد
- ✓ عقود مشارکتی به قصد انتفاع صورت می گیرند

در عقود مشارکتی، تامین منابع مالی مورد نیاز در امور تولیدی، بازرگانی و خدماتی مورد استفاده قرار می گیرد (کریمی و مرادی، ۱۳۹۴، ۴۰). لثرگذاری تأمین مللی از طریق عقود مبادله ای بر سرمایه گذاری به مراتب کمتر از تسهیلات عقود مشارکتی باشد (موسویان و همکاران ۱۳۹۳، ۸۸ و ابوترابی و همکاران، ۱۳۹۳، ۵). بر اساس استدلال فوق برخی از صاحب نظران از جمله نصرآبادی و شعبانی (۱۳۸۷) و نظری (۱۳۸۷) بر افزایش سهم عقود مشارکتی در نظام بانکداری بدون ربا در ایران تأکید می نمایند. با این حال برخی محققین از جمله اعتصامی و شریفزاده (۱۳۹۳) با بررسی ویژگی عقود مبادله ای و مشارکتی و مقایسه آن با ساختار فعلی بانکداری ایران معتقدند که کارایی عقود مبادله ای نسبت به عقود مشارکتی بیشتر است (بادپیما و جانی، ۱۳۹۹، ص ۲۳۳).

❖ تسری رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ بر عقود مشارکتی

بانکها

با توجه به نگارش رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ مهمترین پرسش در خصوص دامنه شمول این رای می باشد که در ابتدای صدور این رای نیز، اظهار نظر و سخنرانی های مقامات عالی دستگاہ قضا بر این ابهامات دامن بیشتری زد و قاطبه این اشخاص قائل به عدم تسری رای وحدت رویه ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانکها بوده و در نتیجه این دست اظهارات و نیز عدم صراحت رای وحدت رویه در خصوص

تسری به عقود مشارکتی، اختلاف دیدگاه شدیدی بین حقوقدانان و محاکم ایجاد نمود. این اختلاف دیدگاه و برداشت موجب ارائه دو نظریه متفاوت در خصوص دامنه شمول و تسری رای وحدت رویه ۷۹۴ گردیده است.

الف) دیدگاه تسری مطلق رای بر عقود مشارکتی

براساس این دیدگاه به نحو مطلق، رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ بر کلیه عقود مبادله‌ای و مشارکتی تسری دارد، این دسته از حقوقدانان با این استدلال که اولاً: با توجه به مذاکرات منتهی به صدور رای وحدت رویه مشخص می‌گردد که دادنامه‌های متعارض مورد اختلاف صادره از شعب محترم دادگاه‌های تجدید نظر استان‌های مازندران و لرستان بوده و دست کم در مورد دادنامه صادره از شعبه محترم دادگاه تجدید نظر استان مازندران موضوع مربوط به بانک پارسیان و عقود مشارکتی است. ثانیاً: در متن رای وحدت رویه از حداقل و حداکثر نرخ سود و سهم سود بانک صحبت شده که اتفاقاً این اصطلاحات صرفاً ناظر بر عقود مشارکتی است. ثالثاً: هیچ بانکی تاکنون در عقود مشارکتی به سود محقق شده نپرداخته و اساساً بانک به تکالیف نظارتی خود عمل نکرده است در نتیجه چگونه می‌تواند مدعی تحقق نرخ سود بالاتری از حداقل نرخ سود اعلامی بانک مرکزی گردد؟ رابعاً: هیچ‌گونه قرینه لفظی یا معنوی در انحصار رای وحدت رویه به عقود مبادله‌ای وجود ندارد و بر اساس اصول فقه و روش تفسیر قوانین نمی‌توان قید عقود مبادله‌ای را به رای ۷۹۴ اضافه کرد. همچنین با توجه به اینکه در متن رأی وحدت رویه به ماده ۲۰ قانون عملیات بانکداری بدون ربا استناد شده است می‌توان گفت رأی وحدت رویه ناظر به هر دو دسته‌ی قراردادهای یعنی مشارکتی و مبادله‌ای می‌باشد.

ب) دیدگاه تسری مشروط رای بر عقود مشارکتی

این دیدگاه قائل بر تسری مشروط رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانک‌ها می‌باشد. بر این اساس که، ظاهر رأی ۷۹۴ شامل عقود مشارکتی نیز می‌شود؛ اما مشروط به این که شورای پول و اعتبار یا هیئت عالی بانک مرکزی برای این عقود سقف سود تعیین کرده باشد. در صورت حذف سقف سود توسط بانک مرکزی رأی ۷۹۴ نسبت به این عقود اعمال نمی‌شود. به بیان دیگر، اگر سقف وجود نداشته باشد، اساساً ادعای مازاد سود مفهومی نخواهد داشت و دعوی مربوط به این عقود منتفی خواهد بود. این موضوع راهکاری

برای کاهش آثار منفی رأی ۷۹۴ بر بانکها و نقدی جدی بر کم‌تحرکی بانک مرکزی در تنظیم مقررات حمایتی خواهد بود. همچنین با توجه به اینکه تا سال ۱۳۸۵ تفکیکی شفاف میان نرخ سود تسهیلات بانکی عقود مبادله‌ای و مشارکتی وجود نداشت و نرخ‌های اعلامی عمدتاً به تفکیک بخش‌های اقتصادی اعلام می‌گردید اما پس از تصویب قانون منطقی کردن نرخ سود تسهیلات بانکی متناسب با نرخ بازدهی در بخش‌های مختلف اقتصادی در سال ۱۳۸۵ سیاست‌گذار پولی نرخ سود را به تفکیک عقود مبادله‌ای و مشارکتی به بانکها اعلام کرد و در بسته سیاستی - نظارتی شبکه بانکی کشور ضوابط سیاست‌های پولی برای بانک‌های دولتی غیر دولتی و مؤسسات مالی و اعتباری یکسان گردید.

آثار شکلی (آیین دادرسی) رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانکها

حسب صراحت ماده ۱ قانون آیین دادرسی مدنی که بیان می‌دارد: آیین دادرسی مدنی، مجموعه اصول و مقرراتی است که در مقام رسیدگی به امورحسبی و کلیه دعاوی مدنی و بازرگانی در دادگاه‌های عمومی، انقلاب، تجدیدنظر، دیوان عالی کشور و سایر مراجعی که به موجب قانون موظف به رعایت آن می‌باشند بکار می‌رود. بنابراین در خصوص آثار شکلی آیینی رأی وحدت رویه ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانکها، می‌بایست، تاثیر رأی بر صلاحیت محاکم و استماع دعوی و دادخواست و توابع آن و نیز روند رسیدگی و ایرادات دعوا و انشا و اجرای رأی مورد رسیدگی قرار گیرد که این تاثیرات به ترتیب زیر مورد کالبدگشایی قرار می‌گیرد.

❖ اصل قابل استماع بودن دعاوی در راستای تعدیل نرخ

سود عقود مشارکتی

در رأی وحدت رویه ۷۹۴ صراحتاً به ماده ۶ قانون آیین دادرسی مدنی اشاره نموده است. این ماده بیان می‌دارد (عقود و قراردادهایی که مخل نظم عمومی یا برخلاف اخلاق حسنه که مغایر با موازین شرع باشد در دادگاه قابل ترتیب اثر نیست). حال با ذکر این مقرر قانونی در متن رأی، این ابهام ایجاد می‌گردد که اساساً ماده ۶ قانون آیین دادرسی مدنی در خصوص عدم استماع بودن عقود و قراردادهای خلاف نظم عمومی و اخلاق حسنه و قانون امره می‌باشد، بنابراین سوالی که مطرح

می‌گردد این است که چگونه می‌بایست این عبارت در متن رای وحدت رویه تفسیر گردد که نتیجه آن استماع دعاوی باشد نه عدم استماع آن؟ در پاسخ به این پرسش باید گفته شود که اساساً در ماده ۶ قانون آیین دادرسی مدنی به اصل عدم استماع بودن عاوی اشاره‌ای نگردیده است، بلکه صرفاً به غیرقابل ترتیب اثر بودن دعاوی اشاره شده که این دو موضوع تفاوت فراوانی با هم دارد. همچنین عدم ترتیب اثر دادن به عقود و قراردادهای محل نظم و اخلاق و قانون و شرع صرفاً در راستای منافع کسبیکه با این قراردادها و عقود خلاف و بلاثر، قصد استیفای منفعتی به صورت نامشروع را دارد، قابل استماع نبوده اما در راستای منافع زیان‌دیده و متضرر از عقود و قراردادهای مشارکتی خلاف نظم عمومی و اخلاق حسنه و قانون آمره همواره قابل استماع خواهد بود. در خصوص اینکه در راستای اجرای مفاد رأی وحدت رویه ۷۹۴ مبنی بر تعدیل نرخ سود قراردادی یا استرداد وجوه مازاد دریافتی (اعم از سود و وجه التزام مازاد) از تسهیلات گیرندگان عقود مشارکتی بدون نیاز به طرح دعوا در محاکم قضایی و صرفاً با درخواست مشتری از بانک انجام این تعدیل نرخ سود عقود مشارکتی ممکن می‌باشد یا خیر؟ رویه ثابتی در نزد بانکها ملاحظه نمی‌گردد. هرچند مصوبات متعددی در خصوص ضرورت تعدیل قراردادهای بانکی مخالف با مقررات آمره بانکی از طرف وزارت اقتصاد به بانک‌های متعدد دیده می‌شود اما هیچ ضمانت اجرایی برای آنها تعریف نشده است و از این حیث که طبق اصل سی و چهارم قانون اساسی، که بیان می‌دارد (دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هرکس می‌تواند به منظور دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع نماید. همه افراد ملت حق دارند اینگونه دادگاه‌ها را در دسترس داشته باشند و هیچکس را نمی‌توان از دادگاهی که به موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد منع کرد) باید گفته شود که عموماً مردم در راستای رای وحدت رویه مذکور، مراجعه به دادگستری را در راستای حقوق خویش قابل اتکا و دارای ضمانت اجرایی معتبر دانسته از این طریق نیل به مقاصد خویش را در دسترس‌تر می‌دانند.

❖ اثر رای وحدت رویه ۷۹۴ بر طرفین دعاوی ناشی از عقود مشارکتی بانکی

حسب صراحت بند ۱ و ۲ ماده ۵۱ قانون آیین دادرسی مدنی تعیین خواهان و خوانده در دادخواست الزامی دانسته شده است و عدم رعایت این موضوع، موجب ضمانت اجرای ماده ۵۳ و ۵۴ و ۵۶ قانون آیین دادرسی مدنی خواهد گردید. با مذاقه در وحدت رویه ۷۹۴ صراحتاً به طرفین دعوی بانکی اشاره‌ای نگردیده است و اما با توجه به ضابطه تعیین خواهان و مدعی در قانون آیین دادرسی مدنی، از جمله شرط ذینفع بودن مدعی، طبق ماده ۲ و بند ۱۰ ماده ۸۴ قانون مذکور می‌بایست بیان نمود که تسهیلات گیرنده و ضامن ایشان و همچنین وثیقه‌گذار به عنوان اشخاصی که از دعوی مذکور و نتیجه آن ذینفع خواهند بود، حق طرح دعوی بطلان شرط سود در راستای رای وحدت رویه ۷۹۴ را خواهند داشت. ابهامی که در خصوص خواهان دعوی وجود دارد این است که آیا در فرضی که بانک خواهان بوده و طرح دعوی مطالبه وجه از طرف بانک علیه تسهیلات گیرنده و ضامن وی و یا وثیقه‌گذار صورت پذیرد، امکان اعمال ماده ۷۹۴ وجود دارد یا خیر؟ باید گفته شود که با توجه به اطلاق رای وحدت رویه که صرفاً نتیجه اخذ سود مازاد بر مقررات امره را باطل دانسته است، لذا اعم از اینکه خواهان یا خوانده دعوی بطلان شرط سود عقد مشارکتی چه شخص یا اشخاصی باشد و یا اساساً اینکه خوانده دعوی در مقام دفاع ماهوی موضوع ماده ۱۴۲ قانون آیین دادرسی مدنی که بیان می‌دارد (دعوی متقابل به موجب دادخواست اقامه می‌شود، لیکن دعوی تهاوتر، صلح، فسخ، رد خواسته و امثال آن که برای دفاع از دعوی اصلی اظهار می‌شود، دعوی متقابل محسوب نمی‌شود و نیاز به تقدیم دادخواست جداگانه ندارد). به رای وحدت رویه ۷۹۴ استناد نماید و یا با طرح دعوی تقابل در مقابل بانک، مدعی بطلان شرط سود گردد، امکان رسیدگی به ادعای این اشخاص وجود دارد. بنابراین در راستای اجرای رای وحدت رویه ۷۹۴ اقامه دعوا و شروع دعوا از جانب تسهیلات گیرنده ضرورت ندارد، تا دادگاه امکان بررسی شرط سود مازاد را پیدا نماید و در بررسی رویه محاکم بعد از انتشار رأی وحدت رویه موصوف ملاحظه می‌گردد که هر چند فراوانی مداخله دادگاه‌های عمومی و حقوقی در پرونده‌های بانکی مربوط به طرح رأیاً دعوی از جانب مشتریان بانک‌ها بوده اما این امر موجب انحصار در ضرورت طرح دعوی از جانب مشتریان نبوده است و در راستای دعوی تقابل مطروحه از طرف مشتریان نیز ورود دادگاه‌ها به بررسی شروط قراردادهای بانکی میسر می‌باشد. اما چنانچه دفاع مشتری در

پاسخ به طرح دعوی ناشی از عقود مشارکتی بانک‌ها مشمول ماده ۱۴۲ قانون آیین دادرسی باشد، دیگر مشتری حتی نیازی به طرح دعوی تقابل نیز نخواهد داشت و به صرف ایراد در جلسه اول دادرسی یا لوائح ارسالی به دادگاه‌ها، تکلیف بررسی شرط سود مازاد بر مصوبات بانکی بر دادگاه‌ها استوار خواهد گردید که این دیدگاه با توجه به خلاف اصل بودن ضرورت طرح دعوی تقابل در دفاعیات مطروحه از جانب خواننده، با مقررات قانون آیین دادرسی مدنی همخوانی بیشتری دارد و مهمتر اینکه، هیات عمومی دیوان عالی کشور با استناد به ماده ۶ قانون آئین دادرسی مدنی و تایید بی‌قید و شرط رای شماره ۰۵۸۰ مورخ ۱۳۹۸/۱/۶ دادگاه تجدیدنظر استان لرستان، به طور ضمنی پذیرفته است که مشتریان بانک‌ها اجباری ندارند که جهت اعلام بطلان شرط ناظر بر سود مازاد بر مقررات آمره بانکی، رسماً اقامه دعوا نمایند؛ یا در برابر دعوی مطروحه از جانب بانکها، دعوی طاری تقابل اقامه نمایند. طبق دیدگاه دیوان، تمامی عقود بانکی در بخشی که مقررات بانک مرکزی را نقض کرده باشند، باطل بوده و نمی‌توان هیچ وجودی در حقوق تحقیقی برای این اسناد قایل شد. بنابراین چنانچه بانک‌ها در نظر داشته باشند که اجرای چنین شروطی را از دادگاه‌ها نمایند، به صرف تعرض مشتریان به تخطی قرارداد، در بخش مربوط، از مصوبات بانک مرکزی برای ترتیب اثر ندادن به قرارداد مستند دعوا کافی است و مشتریان بانک‌ها الزامی به طرح دعوا و تادیه هزینه دادرسی ندارند. این مکانیسم برای لغو شروط سود مازاد بانکی، با در نظر گرفتن هزینه‌های سنگین اقامه دعوا، گام مهم دیگری است که هیات عمومی دیوان عالی کشور در جهت حمایت از مشتریان بانکها برداشته است. می‌توانیم بگوئیم دیوان عالی کشور، در این رای، از چشم ضعیفان به قانون نگریسته است. در خصوص دعوی ضامن تسهیلات بانکی به خواسته ابطال قرارداد تسهیلاتی (بین دریافت کننده تسهیلات و بانک) نسبت به نرخ سود و خسارات و محاسبات مازاد بر ضوابط بانک مرکزی، آیا قابلیت استماع دارد یا خیر و در صورت مثبت بودن پاسخ، آیا باید علیه دریافت کننده تسهیلات به عنوان خواننده طرح دعوی شود یا نه؟ اداره حقوقی قوه قضاییه در پاسخ بیان نموده است که: با توجه به این که وفق رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ مورخ ۱۳۹۹/۵/۲۱ هیات عمومی دیوان عالی کشور، مصوبات بانک مرکزی راجع به حداقل و حداکثر سهم سود بانک‌ها و مؤسسات اعتباری اعم از دولتی و غیردولتی جنبه آمره دارد، لذا بانک‌ها

نمی‌توانند بر خلاف آن عمل کنند و در صورتی که برخلاف این مقررات سود اضافی از تسهیلات اعطایی دریافت کنند نسبت به سود مازاد باطل است؛ بنابراین، دعوای ضامن نسبت به ابطال ضمانت وی نسبت به شرط تعیین نرخ سود و خسارت و محاسبات مازاد بر ضوابط بانک مرکزی قابل استماع است. از سوی دیگر در فرض سؤال لزومی نیست که تسهیلات گیرنده طرف دعوا قرار گیرد (نظریه شماره ۳۹۴/۱۴۰۰/۷ در پرونده شماره ۱۴۰۰-۱۳۷-۳۹۴ ح به تاریخ ۰۶/۰۶/۱۴۰۰).

در راستای ضابطه‌مند نمودن طرفین دعوای بانکی، حسب تعریف اشخاص تحت نظارت براساس بند(ر) ماده ۱ قانون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران که بیان می‌دارد: کلیه مؤسسات اعتباری، صندوق‌های قرض‌الحسنه، تعاونی‌های اعتبار و سایر مؤسسات سپرده پذیر، شرکت‌های واسپاری (لیزینگ)، صرافی‌ها، شرکت‌های مدیریت دارایی‌های مؤسسات اعتباری، شرکت‌های اعتبارسنجی ارائه‌دهنده خدمات به مؤسسات اعتباری و سایر اشخاصی که به انجام عملیات یا ارائه خدمات بانکی و ارائه ابزارهای پرداخت، اشتغال دارند، در این قانون، با عنوان اشخاص تحت نظارت یاد می‌شوند. تشخیص مصادیق، برعهده بانک مرکزی است. بنابراین تمامی اشخاص حقیقی یا حقوقی موصوف در این بند حسب مورد می‌توانند خواهان یا خواننده دعوای بانکی باشند.

❖ اثر رای وحدت رویه ۷۹۴ بر مالی یا غیر مالی دانستن دعوای عقود مشارکتی

در خصوص مالی یا غیرمالی بودن دعوی بطلان شرط ضمن عقود مشارکتی بانکی در رای وحدت رویه ۷۹۴ هیچ تصریحی وجود ندارد و اساساً از رای مذکور نمی‌توان مالی یا غیرمالی بودن این قبیل دعوای را استنباط و استخراج نمود اما حسب رویه قالب محاکم در حال حاضر دعوای بطلان نرخ سود را جز دعوای مالی قلمداد نموده و استماع دعوی را فرع بر بطلان تمبر مالیاتی دعوای مالی می‌دانند و اما دیدگاه دیگری وجود دارد که دعوای مذکور را غیرمالی می‌داند با این استدلال که هدف از طرح آن اولاً و بالذات رسیدن مستقیم به مال نیست هرچند دعوای مذکور می‌تواند آثار مالی داشته باشد. درحقیقت در این دعوا، خواهان صحت شرط سود مازاد بر مصوب را زیر سؤال برده و مدعی است که شرط نامشروع و مخالف قانون آمره و حاکمیتی

و مخالف نظم عمومی اقتصادی است. بنابراین، جنبه مالی ندارد هر چند پذیرش این دیدگاه و غیرمال دانستن دعاوی بطلان شرط سود، در رویه فعلی محاکم جایگاهی ندارد. در خصوص تسری رای وحدت رویه ۷۹۴ بر عقود مشارکتی تسویه شده دو دیدگاه در نظام قضایی ایران وجود دارد.

الف) عدم تسری رای وحدت رویه ۷۹۴ به تسهیلات مشارکتی تسویه شده

پیروان این نظریه معتقدند که در رابطه با تسری رای وحدت رویه می‌بایست بین پرونده‌های مختومه و تسویه شده با قراردادهای جریانی و تسویه نشده قائل به تفاوت بود زیرا اصولاً رای وحدت رویه به موضوعات و موارد قبل از صدور آن توجه ندارد و قابل تسری نیست و نظریه مشورتی شماره ۹۹۷/۷۶۹ - ۱/۷/۱۳۹۹ موید این موضوع است و در مورد قراردادهایی که سابقاً تسویه شده و پرونده تسهیلات بسته شده است قابلیت تسری ندارد، زیرا صرفنظر از اینکه پذیرش چنین ادعاهایی نسبت به قراردادها و تسهیلات تسویه شده موجب بروز اخلال در امور بانکی و هرج و مرج و ایجاد حقی احتمالی برای افراد بعنوان حقی محتمل گردد با اصول و قواعد حقوقی نیز منافات دارد و بخشنامه شماره ۱۰۰/۹۷۷۰۱/۹۰۰۰ ریاست قوه نیز موید تاکید بر اعمال مقررات بانک مرکزی نسبت به قراردادهای در حال اعمال بوده و اساساً رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ در خصوص اختلاف میان بانکها و تسهیلات گیرندگان در خصوص نرخ سود تسهیلات اعطایی است و محل و موضع صدور آن راجع به پرونده‌های تسهیلاتی تسویه شده نبوده است؛ لذا شامل پرونده‌های تسهیلاتی تسویه شده، نمی‌شود. همچنین بیان می‌دارند که حفظ نظم عمومی اقتصادی نیز اقتضای این امر را دارد که رای وحدت رویه به قراردادهای بانکی تسویه شده تسری نداشته باشد و الا موجب بی‌نظمی در نظام اقتصادی کشور خواهد گردید. همچنین با استناد به قاعده ظاهر باید گفته شود که حسب ظاهر رای وحدت رویه مذکور در خصوص قراردادهای بانکی که از طرف شخص تسهیلات گیرنده یا ضامنین ایشان بدهی بانکی تسویه شده است دعوی مطالبه وجه یا ایفای ناروا قابلیت پذیرش ندارد.

ب) تسری رای وحدت رویه ۷۹۴ به تسهیلات مشارکتی تسویه شده
پیروان این دیدگاه اعتقاد دارند که؛ رای وحدت رویه تفسیر قانون محسوب می‌شود بنابراین شامل قراردادهای منعقد شده پیش از تاریخ رای

وحدت رویه مذکور نیز می‌شود که نظریه شماره: ۷۶۹/۹۹/۷ تاریخ ۱/۷/۱۳۹۹ در پرونده شماره ۹۹_۵۵_۷۶۹ ح موید این دیدگاه می‌باشد. به بیان دیگر رأی وحدت رویه، تأسیس جدید نیست بلکه به نوعی کشف نظر قانونگذار و تفسیر صحیح‌تر قانون است یعنی در میان دو یا چند تفسیر مختلف از قانون، تفسیری از قانون را صحه می‌گذارد که پیش از این نیز وجود داشته، لذا نسبت به قراردادهای تسویه شده‌ای که نسبت به آنان حکم قطعی صادر نشده است، رأی وحدت رویه به تسهیلات تسویه شده تسری دارد. بنابراین شامل قراردادهای منعقد شده پیش از تاریخ رأی وحدت رویه مذکور نیز می‌شود. همچنین وفق رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ هیأت عمومی دیوان عالی کشور، مصوبات بانک مرکزی راجع به حداقل و حداکثر سهم سود بانکها و مؤسسات اعتباری اعم از دولتی و غیردولتی جنبه آمره دارد؛ لذا بانکها نمی‌توانند بر خلاف آن عمل کنند و در صورتی که برخلاف این مقررات سود اضافی از تسهیلات اعطایی دریافت کنند، نسبت به سود مازاد، باطل و در صورت پرداخت، قابل استرداد است. مهمتر اینکه در رأی وحدت رویه هیچ اشاره‌ای به شمول یا عدم شمول به قراردادهای تسویه شده یا نشده نگردیده است و حسب قاعده (اطلاق افاده عموم می‌کند) می‌توان نتیجه‌گیری کرد که رأی مذکور شامل عقود بانکی تسویه شده نیز خواهد گردید. لذا پذیرش دعوی بطلان تسهیلات تسویه شده، تعارضی با قوانین موضوعه ندارد و اصل بر اباحه نیز می‌باشد و منعی بر امکان طرح دعوی نسبت به قراردادهای مختومه شده وجود ندارد. دلیل دیگر اینکه اصل نیز بر بقای حق می‌باشد و در موارد حدوث شک در بقا یا زوال حق، حسب اصل استصحاب بقای آن حق مطابق با اصل مذکور خواهد بود. همچنین اصل ناروا بودن وجوه اضافه دریافتی، همواره مجوز طرح دعوی از طرف پرداخت کننده را خواهد داد؛ بنابراین دعوی ابطال شرط اضافه نرخ سود تسهیلات و استرداد مبلغ اضافی، صرف‌نظر از مختومه شدن یا نشدن پرونده اعطای تسهیلات در بانک یا مؤسسه اعتباری، قابل استماع است و دادگاه مکلف است برابر رأی وحدت رویه مزبور، تصمیم مقتضی اتخاذ کند مهمتر اینکه در وضع قوانین شکلی اصل بر عطف به ما سبب شدن قوانین می‌باشد.

❖ آثار رأی وحدت رویه ۷۹۴ بر دعاوی عقود

مشارکتی مطروحه در مراجع قضایی (قراردادهای

جریانی)

در خصوص قراردادهای جریانی هیچ شک و شبهه‌ای وجود ندارد مبنی بر اینکه حسب قاعده و اصل حق مکتسبه برای اشخاص و مفاد رای وحدت رویه تسری خواهد داشت و هم دادگاه و هم اشخاص بدون هیچ محدودیتی می‌توانند به رای وحدت رویه استناد نمایند. با توجه به این که وفق رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴، مصوبات بانک مرکزی راجع به حداقل و حداکثر سهم سود بانکها و مؤسسات اعتباری اعم از دولتی و غیردولتی جنبه آمره دارد؛ لذا بانکها نمی‌توانند بر خلاف آن عمل کنند و در صورتی که بر خلاف این مقررات سود اضافی از تسهیلات اعطایی دریافت کنند، نسبت به سود مازاد، باطل و در صورت پرداخت، قابل استرداد است. بنابراین دعوی ابطال شرط اضافه نرخ سود تسهیلات و استرداد مبلغ اضافی، قابل استماع است و دادگاه مکلف است برابر رأی وحدت رویه مزبور، تصمیم مقتضی اتخاذ کند. بنابراین چنانچه پرونده‌ای در جریان رسیدگی باشد، صرف نظر از آن که قرارداد متنازع فیه مربوط به چه زمانی باشد، دادگاه رسیدگی کننده ملزم است با لحاظ رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ مورخ ۲۱/۵/۱۳۹۹ اتخاذ تصمیم کند.

❖ آثار رای وحدت رویه ۷۹۴ بر دعاوی عقود مشارکتی مختومه شده

در خصوص قراردادهایی که سابقاً حکمی از دادگاه صادر و قطعی شده باشد به لحاظ وجود قاعده اعتبار امر مختوم، موضوع مشمول بند ۶ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی می‌باشد که بیان می‌دارد (۶...- دعاوی طرح شده سابقاً بین همان اشخاص یا اشخاصی که اصحاب دعوا قائم مقام آنان هستند، رسیدگی شده نسبت به آن حکم قطعی صادر شده باشد). بنابراین ورود به ماهیت دعوا از سوی دادگاه قانوناً مجاز نیست و اعمال رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ موضوعاً منتفی است، مگر آن که رای قطعی سابق الصدور با اعمال ماده ۴۷۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نقض شود که در این صورت در رسیدگی‌های بعدی اتخاذ تصمیم بالحاظ رای وحدت رویه صورت خواهد گرفت. بنابراین مطابق با قسمت اخیر ماده ۴۷۱ قانون آیین دادرسی کیفری، رأی وحدت رویه ۷۹۴ هیأت عمومی دیوان عالی کشور نسبت به آرای قطعی شده بی‌اثر است و اساساً آراء وحدت رویه قانون یا در حکم قانون نیستند و صرفاً تفسیر قانون موجود بوده بنابراین نمی‌توان بر اساس رای وحدت رویه بعدی تقاضای بررسی

مجدد پرونده‌ای را نمود که در خصوص آن رای قطعی صادر شده است.

آثار ماهوی رای وحدت رویه ۷۹۴ بر عقود مشارکتی بانکها

مطابق صراحت ماده ۲۹۹ قانون آیین دادرسی مدنی که بیان می‌دارد "چنانچه رای دادگاه راجع به ماهیت دعوا و قاطع آن به طور جزئی یا کلی باشد، حکم، و در غیر این صورت قرار نامیده می‌شود." بنابراین با توجه به اینکه اساساً رای وحدت رویه ۷۹۴ ز دیدگاه اکثر حقوقدانان دارای جنبه ماهوی می‌باشد لذا آثار رای مزبور نسبت به قراردادهای صوری مشارکتی و تاثیر بر اصل حاکمیت اراده و شروط یک طرفه و غیرمنصفانه و تاثیر این رای بر آیین‌نامه‌ها و نظامنامه‌ها، بخشنامه‌ها و تصویب‌نامه‌های بانک مرکزی، در خصوص عقود مشارکتی و وجه التزام مندرج در عقود مشارکتی و تاثیر بر درج سود مرکب در عقود مشارکتی، به شرح زیر مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

❖ اثر رای وحدت رویه ۷۹۴ بر قراردادهای صوری

مشارکتی

عقود صوری عقود هستند که در آنها قصد واقعی جهت انعقاد عقد وجود ندارد به بیان دیگر با مستفاد از مواد ۱۹۱ و ۱۹۵ قانون مدنی عقود که در آنها قصد انشا وجود نداشته باشد یا در حالت مستی و یا خواب یا بیهوشی منعقد گردد باطل دانسته شده است. مهمترین چالش در عقود مشارکتی صوری بودن این عقود و فقدان قصد انشا در تحقق شراکت جهت فعالیت تولیدی یا صنعتی یا کشاورزی می‌باشد. هرچند در رویه غالب محاکم عموماً ورودی به بحث واقعی یا صوری بودن قراردادهای مشارکتی است و اینکه عقد شرکت به طور واقعی ایجاد گردیده است یا خیر نمی‌گردد، حال در فرض اثبات غیر واقعی بودن عقود و قراردادهای شراکتی بانکها بطلان این قراردادهای را نباید از نظر دور پنداشته شود.

در خصوص تسری و استناد به رای وحدت رویه ۷۹۴ به منظور باطل اعلام نمودن عقود مشارکتی غیر واقعی و صوری باید گفته شود که: در رای وحدت رویه ۷۹۴ صراحتاً به عقود و قراردادهای صوری مشارکتی بانکها اشاره ای نشده است، به بیان دیگر رای وحدت رویه مذکور به هیچ وجه کل قرارداد را مورد تعرض قرار نداده است و

صرفاً شرط سود مازاد بر قوانین و مقررات آمره بانکی را باطل دانسته است.

❖ اثر رای وحدت رویه ۷۹۴ بر اصل حاکمیت اراده در انعقاد قراردادهای مشارکتی بانکها

مبنای اصل حاکمیت اراده در حقوق ایران ماده ۱۰ قانون مدنی می باشد که بیان می دارد (قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده اند، در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد، نافذ است). بنابراین اصل حاکمیت اراده به عنوان یک قاعده در نظام حقوقی ایران پذیرفته شده است هرچند دیدگاهی وجود دارد که مبنای این قاعده را حقوق رومی-ژرمنی اعلام می نماید اما در متون فقهی قواعدی هم راستا با اصل حاکمیت اراده وجود دارد که مثبت وجود این قاعده و آثار آن در مبنای فقهی حقوقی ایران میباشد. اصل حاکمیت اراده، یکی از مهمترین اصول مبنایی و واضح در حقوق قراردادهای میباشد. مطابق قسمت اخیر ماده ۱۰ و ماده ۹۷۵ قانون مدنی و ماده ۶ قانون آیین دادرسی مدنی بلید گفته شود که؛ این آزادی قراردادی مطلق و بدون حد و حدود نیست به بیان دیگر تحدید حقوق و آزادی ها برای ادامه ی حیات اجتماعی ضروری میباشد و همان طور که از بین بردن مطلق آزادی قراردادهای موجب استبداد میشود آزادی مطلق نیز ممکن نیست و خود آغاز استبداد است (حبیب نژاد ۱۳۹۵، ص ۵۳) بنابراین پذیرش این حدود برای اصل حاکمیت اراده الزامی و مورد قبول تمامی نظام های حقوقی می باشد. کلنت حاکمیت اراده را یکی از نتایج حاکمیت عقل بر حقوق و اخلاق میدانند و به همین اعتبار تردید در نفوذ آن را روا نمی بینند (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۷۹) در تعریف محدودیتهای اصل آزادی قراردادی آمده است وجود منع یا مانع در انعقاد یا عدم انعقاد قرارداد نوع محتوا آثار و طرف یا طرفین قرارداد نسبت به هر یک از متعاقدین را که قانون برای نقض آن اثر حقوقی تعیین کرده باشد محدودیت اصل آزادی قراردادی می نامند» (کاوایی، ۱۳۹۱، ص ۵۴). حال این سؤال مطرح می شود که آیا رای وحدت رویه ۷۹۴ تاثیری بر اصل حاکمیت اراده طرفین در قراردادهای مشارکتی بانکها دارد یا خیر؟ در پاسخ باید گفته شود که حسب رای وحدت روی ۷۹۴ صراحتاً به، مواد ۱۰، ۱۱، ۱۴ و ۳۷ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱/۴/۱۸ با اصلاحات و الحاقات

بعدی و ماده ۲۰ قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲/۶/۸ با اصلاحات بعدی و ماده واحده قانون تأسیس بانک‌های غیردولتی مصوب ۱۳۷۹/۱/۲۱ و دیگر مقررات مربوط، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران تنظیم‌کننده نظام پولی و اعتباری کشور و ناظر بر حسن اجرای آن است و مصوبات بانک مذکور راجع به حداقل و حداکثر سهم سود بانک‌ها و مؤسسات اعتباری اعم از دولتی و غیردولتی جنبه آمره دارد، اشاره گردیده است بنابراین با توجه به اینکه انون آمره همواره اصل حاکمیت اراده را محدود می‌نماید، لذا در راستای رای وحدت رویه ۷۹۴ و تأثیر این رای بر اصل آزادی قراردادهای در انعقاد و تعیین آثار و نحوه اجرای عقود و قراردادهای مشارکتی بانک‌ها، باید گفته شود که صراحتاً اصل حاکمیت اراده و آزادی قراردادهای را نسبت به نرخ سود مازاد بر مصوبات آمره بانکی باطل دانسته است.

❖ اثر رای وحدت رویه ۷۹۴ بر وجه التزام مندرج در عقود

مشارکتی

در خصوص مطالبه وجه التزام قراردادی علاوه بر رای وحدت رویه ۷۹۴ می‌بایست رای وحدت رویه ۸۰۵ به تاریخ ۱۳۹۹/۱۰/۱۶ دیوان عالی کشور نیز مدنظر قرار گیرد با این توضیح که در رای اخیر الذکر بیان گردیده است که (تعیین وجه التزام قراردادی به منظور جبران خسارت تاخیر در ایفای تعهدات پولی، مشمول اطلاق ماده ۲۳۰ قانون مدنی و عبارت قسمت اخیر ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹ است و با عنایت به ماده ۶ قانون اخیرالذکر، مبلغ وجه التزام تعیین شده در قرارداد، حتی اگر بیشتر از شاخص قیمت‌های اعلامی رسمی (نرخ تورم) باشد، در صورتی که مغایرتی با قوانین و مقررات امری از جمله مقررات پولی نداشته باشد، معتبر و فاقد اشکال قانونی است) به بیان دیگر حسب صراحت این رای وحدت رویه دریافت وجه التزام صرفاً در صورتی که مغایرتی با قوانین و مقررات امری از جمله مقررات پولی نداشته باشد صحیح دانسته شده است

در پاسخ باید گفت که درست است که رأی وحدت رویه برای بستن راه اول یعنی تعیین سود قراردادی بالاتر از نرخ مصوب صادر گردیده است اما اگر نگاه ماهوی به موضوع داشته باشیم و از نگاه شکلی خارج شویم با توجه به اینکه هر سه موضوع در عمل شامل افزایش نرخ سود مؤثر تسهیلات میشود لذا رأی را می‌توان به تمامی موارد

مذکور تعمیم داد و هرگونه اقدامی که در عمل نرخ سود مؤثر را افزایش داده و مصوبات آمره را نقض می‌کند مشمول این رأی دانسته و ابطال یا تعدیل نمود. حال سوالی در این خصوص قابلیت طرح دارد مبنی بر اینکه آیا محاکم به استناد رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ میتوانند وجه التزام قراردادی را تعدیل نمایند یا خیر؟

در پاسخ به این پرسش دو دیدگاه وجود دارد. دیدگاه اول قائل به عدم تسری رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ بر وجه التزام قراردادی میباشد با این استدلال که: این رأی صرفاً شامل تحدید نرخ سود غیر قانونی است و شامل تحدید وجه التزام نمی‌گردد. فارغ از بحث‌های ماهیتی در خصوص وجه التزام مبنای دریافت سود با وجه التزام به ویژه در قراردادهای بانکی فرق میکند چرا که بانک صرفاً تا پایان مدت قرارداد و بر اساس سود حاصله از موضوع عقد فی مابین حق دریافت سود را خواهد داشت و پس از پایان مهلت قراردادی، صرفاً مجاز به دریافت وجه التزام از باب الزام تسهیلات گیرنده به ایفای تعهدات و در واقع نوعی جریمه است؛ چرا که دلیلی برای دریافت سود وجود نخواهد داشت. دیدگاه دوم این است که: نگاهی به رأی ۸۰۵ دیوان عالی کشور داشته باشیم. طبق رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ تعیین وجه التزام تعهدات پولی بیش از شاخص بانک مرکزی تا هر میزان و البته به شرط عدم مغایرت با قوانین امری از جمله مقررات پولی معتبر شناخته شده است. در این زمینه هر چند ممکن است برخی قائل به تفکیک سود و وجه التزام و به عنوان آخرین اراده معتقد به تخصیص و تفکیک وجه التزام از مقوله سود توسط رأی شماره ۸۰۵ باشند اما این تفسیر ناصواب به نظر میرسد چرا که بانکها نمی‌توانند با تمسک به رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ آزادانه هر گونه وجه التزامی را بر مشتریان تحمیل نمایند. زیرا با توجه به مقررات آمره پولی از جمله آیین نامه وصول مطالبات مؤسسات اعتباری وجه التزام قراردادهای بانکی را معادل نرخ سود قراردادی به علاوه شش درصد تعیین کرده و بانکها حق تعیین وجه التزام خارج از مقرر بانک مرکزی و شورای پول و اعتبار را ندارند. (مرادی، ۱۴۰۰، ص ۱۵۵)

❖ اثر رأی وحدت رویه ۷۹۴ بر سود مرکب در عقود

مشارکتی

سود یا بهره مرکب به نوعی از سود اطلاق می‌گردد که برای محاسبه آن علاوه بر اصل سرمایه، میزان سود حاصل از بهره‌های جمع شده از

دوره‌های قبل سپرده یا وام به دست می‌آید. یکی از مباحث مورد اختلاف بانکها با مشتریان، مقوله سود مرکب است که در این خصوص باید نکته ای مهم مورد توجه قرار گیرد:

به اعتقاد شورای نگهبان و استفتای رهبر انقلاب، وجه التزام علاوه بر اصل تسهیلات به سود متعلقه حاصله از عقود شرعی به عنوان اصل بدهی هم تعلق می‌گیرد یعنی اگر به فرض فردی ۱۰۰ میلیون تومان تسهیلات در قالب عقد مضاربه یکساله با نرخ ۲۰ درصد سود بگیرد، در حالت سود ساده بعد از یکسال، باید ۱۲۰ میلیون تومان به بانک پرداخت کند اما در صورت عدم باز پرداخت، در پایان سال دوم، ۲۶ درصد وجه التزام (مرکب از ۲۰ درصد سود پس از سررسید و ۶ درصد جریمه) از ۱۲۰ میلیون تومان بدهی به بانک بدهکار خواهد بود که تا اینجا کار تفاوتی بین محاسبه سود ساده قانونی و مرکب وجود ندارد. بر خلاف تصور عمومی، سود مرکب گرفتن به معنای سود از سود نیست. یعنی گرفتن سود مرکب نه غیرقانونی است و نه غیرشرعی. آنچه در مورد سود مرکب در بانکها محل اشکال فقها و مخالفت با نظر بلنک مرکزی است، این است که نمی‌توان از وجه التزام بیش از حد معمول دریافت کرد. به عبارت دیگر، اگر از وجه التزام سود دریافت شود، این مبلغ دریافتی، نوعی سود مرکب محسوب می‌شود.

برای مثال، فرض کنید یک وام ۱۰۰ تومانی با نرخ ۲۰ درصد در یک سال داده شده است. پس از یک سال باید ۱۲۰ تومان بازگردانید. اگر بخواهید ۲۶ درصد بهره بگیرید، مبلغ نهایی می‌شود ۱۵۱ تومان. این حالت از نظر شرعی اشکال ندارد؛ زیرا شما از اصل و سود آن را گرفته‌اید. اما مشکل زمانی پیش می‌آید که در همان سال اول، بر اساس وجه التزام یا جریمه دیرکرد، مبلغ بیشتری دریافت کنید که باعث می‌شود بهره‌گیری مجدد از اصل بدهی باشد.

در واقع، اگر وجه التزام به اصل بدهی تعلق گیرد و مجدداً بر آن بهره‌ای محاسبه شود، این نوع دریافت‌ها نوعی سود مرکب محسوب می‌شود که شرعاً محل اشکال است. زیرا در این حالت، شما هم از اصل بدهی و هم از وجه التزام مجدداً بهره‌مند می‌شوید؛ در حالی که اصل تسهیلات تا پایان مدت قرارداد باید ثابت باقی بماند.

بنابراین، باید دیدگاه عمومی درباره سود مرکب اصلاح گردد و آگاهی لازم را در این زمینه ارتقاء یابد تا تفاوت میان بهره مشروع و بهره‌ای که شرعاً جایز نیست مشخص گردد.

در خصوص تسری رای وحدت رویه ۷۹۴ به سود مرکب دو دیدگاه وجود دارد که دیدگاه اول قائل بر عدم تسری رای وحدت رویه ۷۹۴ بر امکان سود مرکب عقود مشارکتی بانک‌ها می‌باشد با این استدلال که، طبق صراحت رای وحدت رویه ۷۹۴ صرفاً شرط سود مازاد بر نرخ مصوب بانک مرکزی باطل اعلام گردیده است و اساساً از آرای وحدت رویه امکان تفسیر موسع وجود ندارد لذا بطلان سود مرکب با استناد به رای وحدت رویه شماره ۷۹۴ ممکن نیست. دیدگاه دیگر این است که با توجه به مفاد رای ۷۹۴ و عبارت (نسبت به سود مازاد بر مصوبات) مندرج در رای مذکور هر نوع سود مازاد بر مصوبات اعم از سود قرارداد و یا سود مرکب وجه التزام آن را شامل می‌شود و رای وحدت رویه به این شروط فرعی نیز تسری دارد

بررسی رای شماره ۷۹۴ دیوان عالی کشور، از جنبه ماهوی و شکلی ممکن می‌باشد. تفسیر دقیق این رای از حیث ماهوی دارای اهمیت و در جای خود، قابل بحث و بررسی فراگیر و جامع خواهد بود. اما بررسی و تفسیر این رای از حیث قواعد شکلی؛ یعنی آئین دادرسی مدنی نیز در بردارنده قواعد قابل توجه و رویه ساز می‌باشد. در حقیقت، هیات عمومی دیوان عالی کشور با استناد به ماده ۶ قانون آئین دادرسی مدنی و تایید بی‌قید و شرط رای شماره ۰۵۸۰ مورخ ۱۳۹۸/۱/۶ دادگاه تجدیدنظر استان لرستان، به طور ضمنی پذیرفته است که مشتریان بانک‌ها اجباری ندارند که جهت اعلام بطلان شرط ناظر بر سود مازاد بر مقررات آمره بانکی، راساً اقامه دعوا نمایند؛ یا در برابر دعاوی مطروحه از جانب بانک‌ها، دعاوی طاری تقابل اقامه نمایند. طبق دیدگاه دیوان، تمامی عقود بانکی در بخشی که مقررات بانک مرکزی را نقض کرده باشند، باطل بوده و نمی‌توان هیچ وجودی در حقوق تحقق‌ی برای این اسناد قایل شد. بنابراین چنانچه بانک‌ها در نظر داشته باشند که اجرای چنین شروطی را از دادگاه‌ها نمایند، به صرف تعرض مشتریان به تخطی قرارداد، در بخش مربوط، از مصوبات بانک مرکزی برای ترتیب اثر ندادن به قرارداد مستند دعوا کافی است و مشتریان بانک‌ها الزامی به طرح دعوا و تادیه هزینه دادرسی ندارند. این مکانیسم برای لغو شروط سود مازاد بانکی، با در نظر گرفتن هزینه‌های سنگین اقامه دعوا، گام مهم دیگری است که هیات عمومی دیوان عالی کشور در جهت حمایت از مشتریان بانک‌ها برداشته است. می‌توانیم بگوئیم دیوان عالی کشور، در این رای، از چشم ضعیفان به قانون نگریسته است.

استناد:

قائد رحمتی، حسین، فهیمی، عزیزالله، جاور، حسین. آثار شکلی و ماهوی سیاست رای وحدت رویه ۷۹۴ دیوان عالی کشور بر عقود مشارکتی بانک‌ها در ایران. فصلنامه تحولات سیاسی اجتماعی معاصر ایران

<http://doi.org/10.30510/pscci.2025.532896.1309>

منابع

- آهنگران محمد رسول ۱۳۹۲ نگاهی نوین به قاعده تبعیت عقد از قصد، با تأکید بر کاربردهای آن در بانکداری اسلامی معرفت اقتصادی، شماره اول پیاپی ۹
- ابراهیمی محمد حسین ۱۳۸۱ نظام اقتصاد اسلامی تهران: انتشارات تامین
- بهاروندی احمد و حاجی احمدی سید روح الله (۱۳۹۱) خطر اخلاقی و ارثه الگویی به منظور کاهش آن در عقود مشارکتی جستارهای اقتصادی ایران سال نهم شماره هفده
- خان محسن و میرآخور عباس (۱۳۷۰) مطالعات نظری در بانکداری و مالیه اسلامی، ترجمه محمد ضیایی بیگدلی تهران مؤسسه بانکداری ایران
- سبحانی حسن و ملکی منصور (۱۳۹۳) محدودیتهای بانکداری مشارکتی و لزوم تفکیک نهادی کار کرد تأمین مالی در جهت اصلاح نظام بانکداری اسلامی، معرفت اقتصاد
- اسلامی سال پنجم شماره دوم پیاپی ده ۲۵-۵ سلیمی فر مصطفی و قوی مسعود (۱۳۸۱) تسهیلات بانکها و سرمایه گذاری خصوصی در ایران، پژوهشهای اقتصادی ایران سال چهارم شماره سیزده، ۱۳۵-۱۷۰
- سهیلی، کیومرث الماسی مجتبی لرستانی الهام و سپهبان قره بابا اصغر (۱۳۹۰)، «مقایسه کارایی عقود مبادله ای و مشارکتی به روش تحلیل پوششی داده ها مطالعه موردی بانک ملت استان کرمانشاه جستارهای اقتصادی سال هشتم شماره پانزدهم ۶۰-۳۹
- شهنازی، روح الله و پناهی مجتبی (۱۳۹۴)، «سنجش صوری بودن قراردادهای تسهیلات بانکی مطالعه موردی بانک ملت شیراز اقتصاد و بانکداری اسلامی سال سیزده، شماره شانزدهم ۱۷۵-۲۰۲
- حبيب نژاد سید احمد مقاله شرایط اعمال تحدید حقوق و آزادی ها با تأکید بر تحلیلید به نام نظم عمومی مجله حقوق تطبیقی جلد دوازدهم، شماره اول ۱۳۹۵، صص ۵۳۷۸
- حسینی، سید احسان (۱۳۹۹)، عدم تسری رأی وحدت رویه ۷۹۴ نسبت به عقود مشارکتی، روزنامه مناقصه شماره ۳۱۱۸، سوم آذرماه ۱۳۹۹
- دهخدا، علی اکبر ۱۳۷۷ لغتنامه دهخدا، تهران: امیر کبیر
- کاتوزیان ناصر، ۱۳۸۷، قواعد عمومی قراردادهای تهران شرکت سهامی انتشار

کاتوزیان ناصر (۱۳۹۵) عقود معین جلد اول چاپ چهاردهم تهران
شرکت سهامی انتشار

کاتوزیان ناصر (۱۳۸۴) دوره مقدماتی حقوق مدنی اعمال حقوقی
قرارداد - ایقاع چاپ دهم تهران، شرکت سهامی انتشار
کاتوزیان ناصر (۱۳۸۵)، قواعد عمومی قراردادها جلد اول چاپ هفتم
تهران شرکت سهامی انتشار

کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶) حقوق مدنی الزامات خارج از قرارداد ضمان
قهری چاپ ششم تهران انتشارات دانشگاه تهران
موسویان، عباس ۱۳۸۵ بانکداری بدون ربا از نظریه تا عمل تهران
موسسه فرهنگی دانش و اندیشه

نظر پور محمد تقی کشاورزبان اکبر ۱۳۹۲ الزامات احیای عقد
مشارکت حقوقی راهبردی برای تحقق بانکداری در نظام بانکداری
بدون ربا فصلنامه علمی پژوهشی راهبردی اقتصادی سال دوم، شماره
۷.

بیگدلی، سعید، مالکی، اعظم ۱۳۹۱ جایگاه اراده های ظاهری و باطنی
در فقه و حقوق موضوعه مجله حقوقی دادگستری شماره ۸۰
مرادی، یاسر، ۱۴۰۰، گذار قراردادهای بانکی از اصل حاکمیت اراده به
قواعد آمره بررسی موردی رأی وحدت رویه ۷۹۴ دیوان عالی
کشور، مجموعه حقوقی

جانی، سیاوش و بادپیما، حسین، بررسی تأثیر تسهیلات بانکی بر سرمایه
گذاری بخش خصوصی به تفکیک عقود مشارکتی و مبادله ای، دو
فصلنامه علمی مطالعات اقتصاد اسلامی مقاله پژوهشی سال دوازدهم
شماره دوم (پیاپی ۲۷) بهار و تابستان ۱۳۹۹